

Portret van een oudere dame, mogelijk Maaïke Martens (ca. 1581-1635)

Johannes Thopas (voor ca. 1620 - na ca. 1682)

Gemeentearchief
Amsterdam

1650-1660. Gouache met sporen van grafiet, 240 x 191 mm
Herkomst: veiling Sotheby's New York, 21 januari 2004, nr. 60

Sinds kort is het mogelijk om via de Beeldbank op de website van het Amsterdamse Gemeentearchief een groot deel van de portrettekeningen en -prenten die daar bewaard worden achter elkaar te bekijken. Dan vallen al snel twee dingen op: het aantal vrouwen dat geportretteerd is, valt in het niet bij het aantal mannen, en vrijwel alle voorstellingen zijn ongekleurd. Van de 17de-eeuwse portretten is het aantal bladen in kleur op de vingers van één hand te tellen, inclusief ingekleurde prenten. Verder ontbrak een type portret, dat in de schilderkunst vrij dikwijls voorkomt, namelijk de voorgestelde tegen een neutrale achtergrond met muur of gordijn, en terzijde een doorzicht naar een landschap of een stadsgezicht. Toen dan ook een 17de-eeuws portret van dit type werd aangeboden, van een dame van aanzien met op de achtergrond een gezicht op onder meer twee grote middeleeuwse stadshuizen, werd besloten een poging tot verwerving te wagen. Met steun van de Vereniging Rembrandt is dit gelukt.

PORTRET VAN EEN DAME

De hoofdvorstelling is de oudere dame, zittend met psalmboek in de hand. Ze draagt een molensteenkraag en een met bont afgezette vlieger, een lang kledingstuk van kostbare zwarte stof. Het rijk bewerkte borststuk is zeer waarschijnlijk van zwarte zijde. De manchetten van haar japon zijn met kant afgezet. Het zwarte kapje op haar hoofd is een zogeheten tipmuts, die de haarknot aan de achterzijde van het hoofd bedekt en op het voorhoofd eindigt in een punt.¹

In eerste instantie geeft de tekening weinig aanknopingspunten voor identificatie van de geportretteerde. Zo is de datering problematisch. Er is geen werk van Thopas bekend vóór 1646. De kleding van de vrouw raakte rond 1630 uit de mode. Op dit soort portretten is het wel vaker zo dat oudere geportretteerden ouderwetse kleding dragen. Een datering tot laat in de jaren '30 zou daarom nog goed mogelijk zijn. Echter, de drie portretten van de familie Wijs door Thopas – in de Collectie Six – zijn in compositie, stijl en kleurgebruik zo nauw verwant met het hier besproken portret, dat eenzelfde tijd van ontstaan voor de hand ligt. Van deze portretten zijn er twee gedaateerd 1657.² Dit doet de vraag rijzen of Thopas zich hier wellicht gebaseerd heeft op een eerder, reeds bestaand portret. Of heeft hij, jaren na overlijden van de vrouw,

een postuum portret van haar gecreëerd op verzoek van haar kinderen, zonder dat daar een bestaand portret aan ten grondslag lag? Het psalmboek ligt open bij de psalmen 12 en 13, liederen die vooral getuigen van godsvertrouwen in moeilijke tijden maar geen specifieke verwijzingen naar een preciezere identificatie bevatten.

ACHTERGROND MET STADSGEZICHT

Een mogelijk aanknopingspunt zijn de huizen die op de achtergrond te zien zijn. In de catalogus van kunsthandel Bernard Houthakker uit 1962, waarin de tekening toenmaals werd aangeboden, staat: *par la fenêtre ouverte on voit les maisons du Damrak*.³ Nu is het topografisch gezicht op de achtergrond niet echt als door een venster gezien. Het gaat om een tamelijk ongedefinieerde opening in een vrij dunne wand, zoals ook bij de Thopasportretten in de Collectie Six. Er zijn talloze voorbeelden uit de 17de eeuw waar achter de geportretteerde een stadsgezicht of landschap zichtbaar is en waarbij de ruimtelijke samenhang met de plaats waar de geportretteerde zich bevindt, niet duidelijk is. Wel kunnen we er van uitgaan dat de voorstelling op de achtergrond verband houdt met de geportretteerde.

Hoewel het stadsgezicht op de achtergrond door Houthakker al als Damrak werd aangeduid, heeft het de nodige moeite gekost dit precies te lokaliseren. De oostzijde van het Damrak werd en wordt ten dele nog steeds gevormd door de uit het water oprijzende achterzijde van de huizen aan de Warmoesstraat, in de middeleeuwen de belangrijkste straat van de stad. De westzijde is in feite de kade langs de Amstel tussen het IJ en de Dam. Hier ontwikkelde zich al vroeg allerlei bedrijvigheid door de centrale ligging en de goede bereikbaarheid over zowel water als land. Dat wil echter niet zeggen dat deze westelijke gevelwand – met de veelal grote huizen waarin wonen, winkelnering en opslag waren gecombineerd – vaak is uitgebeeld. Voor het tweede kwart van de 19de eeuw zijn er maar weinig duidelijke afbeeldingen van de gevelwand bekend. Eén van de best bruikbare oudere afbeeldingen is een tekening in potlood en pen door H.P. Schouten (1747-1822) in de Collectie A.A. Kok (Gemeentearchief Amsterdam), te dateren omstreeks 1770-1775. Hierop zijn de twee buitenste van de vier huizen op de Thopastekening nog in dezelfde toestand te herkennen, terwijl de panden ter weerszijden van de steeg vernieuwd zijn.

De huizen zijn, van rechts naar links, de huizen Damrak 93 tot en met 96 (volgens de huisnummering van 1875), met in het midden de Dubbeleworststeeg. Deze heet sinds

1922 Damraksteeg om verwarring met de gelijknamige steeg elders in de stad te vermijden. Geen van de afgebeelde huizen bestaat nu nog.

Damrak 93, het huis genaamd 'De Otter', heeft een forse trapgevel die gebouwd moet zijn omstreeks 1600 en die vrijwel identiek is met het nog wel bestaande pand Geldersekaade 97.⁴ De in de etalages uitgestalde prenten duiden op een prentenwinkel.

Nummer 94 is een laatmiddeleeuws woonwinkelhuis met houten gevel. Het heeft enkele bijzondere kenmerken, zoals een dakkapel in de zijgevel in de steeg, bedoeld voor takelwerkzaamheden, met daarop een uitzichtplateau. Dat kan, gezien de hoogte van de omringende bebouwing, alleen maar uitzicht op de steeg en het Damrak geboden hebben. In de bovenlichten van de onderpui is een kleine verglaasde uitbouw aangebracht op de hoek van de steeg; direct aangrenzend, in de zijmuur, zijn nog twee kleine lichtopeningen te zien. Deze nogal uitzonderlijke constructie diende wellicht om 's avonds de straathoek te kunnen verlichten. Omstreeks 1660 is het pand vervangen door een huis met halsgevel in de stijl van Vingboons, die op de tekening van Schouten te zien is.

Het grote pand links van de steeg, nummer 95, is een vergelijkbaar houten huis, dat echter een verdieping hoger is. Ook hier een kleine glazen uitbouw op de hoek en een uitzichtplatform op de dakkapel in de steeg, waar

vandaan men, gezien de hoogte, een weids uitzicht over Damrak en Dam gehad moet hebben. Deze constructie is ook terug te vinden op de beroemde vogelvluchtkarta van Balthasar Florisz. van Berkenrode van 1625. Op de borstwering tussen begane grond en eerste verdieping is een rijksappel weergegeven; een dergelijk object siert ook de zogeheten makelaar, de houten spits die uittorent boven de geveltop. Welke nering er in het pand bedreven werd is, net als bij nummer 94, niet te zien, ondanks de veelheid aan details die Thopas weergeeft. In de 18de eeuw is de gevel verdwenen en vervangen door een halsgevel, waarachter het middeleeuwse huis zeer waarschijnlijk is blijven staan.

Geheel links, op nummer 96, is een rijke renaissancegevel zichtbaar, die te dateren valt omstreeks 1620-1625. Dit huis was dus nog vrij nieuw toen Thopas zijn tekening maakte. Aan de, ook op de tekening zichtbare, gevelsteen met een groen, liggend hert, ontleende het huis zijn naam 'In het Groene Hart' (hert en hart werden indertijd door elkaar gebruikt). Van de steen ontbreekt nu helaas ieder spoor.

FAMILIE BACHERUS

Het lijkt niet vergezocht het grote pand links van de steeg als belangrijkste op deze tekening te beschouwen. Dit huis was in 1647 in bezit van Daniël Bacherus, koopman

Het Damrak, gezien naar de Dam, vanaf de Papenbrug
H.P. Schouten (1747-1822)
Ca. 1770-1775.
Potlood, pen in zwart, op twee bladen aaneen, 196 x 494 mm. (detail)
Atlas Kok XIII, 0003.
GEMEENTEARCHIEF AMSTERDAM

De grote trapgevel en de drie huizen links daarvan zijn dezelfde als op de tekening van Thopas. Op de achtergrond het Stadhuis op de Dam.

in drogerijen, die in 1639 was gehuwd met Catharina Hooft. Hij was de jongste zoon van de dokter en kruidenhandelaar Stephanus Bacherus (ca. 1571-1636?) en diens vrouw Maaïke Martens (ca. 1581-1635), die in 1601 waren getrouwd. Haar vader Hans Mertens (in de documenten met een 'e') de oude, was in of voor 1581 vanuit Antwerpen naar Amsterdam gekomen. De familie Martens bezat het grote huis met de trapgevel dat rechts nog half te zien is. Niet alleen Daniël, maar ook zijn broers traden in het voetspoor van hun vader: Stephanus jr. als dokter, Johannes als kruidenverkoper.⁵

Mogelijk hebben Daniël en zijn vrouw aan Thopas de opdracht gegeven hun inmiddels al lang overleden moeder te portretteren, met de huizen van de families Bacherus en Martens op de achtergrond. Het was niet ongebruikelijk in de 17de eeuw om, bij gebrek aan authentieke (voor)ouderportretten, dergelijke afbeeldingen alsnog achteraf te laten maken.

MATERIAAL

In tegenstelling tot de andere bekende portretten van Johannes Thopas, die zijn uitgevoerd op perkament, is deze gouache aangebracht op zeer dun papier dat is opgeplakt op steviger papier. Deze uitzonderlijke drager voor een 17de-eeuwse tekening doet vermoeden dat er een en ander mee gebeurd is. Inderdaad blijkt de verflaag

met het daaronder liggende dunne papier ooit afgesplitst te zijn van een oorspronkelijk dikker vel of eventueel van een andersoortige drager. Daarbij is enige schade aan de verflaag ontstaan, die echter zeer zorgvuldig is gerestaureerd, wellicht nog in de 19de eeuw. Met het blote oog valt hiervan over het algemeen weinig waar te nemen, en pas bij nadere beschouwing onder UV-licht zijn meerdere herstelde plekken te zien. Ook onder sterke vergroting is enig ververlies waar te nemen, dat overigens niet storend werkt in het totaalbeeld. Al met al lijkt deze situatie uniek.

JOHANNES THOPAS

De kunstenaar Johannes Thopas is alleen bekend van zijn portretten. Op één na zijn deze uitgevoerd in pen en penseel, dikwijls alleen met Oost-Indische inkt in grijs en zwart, soms ook in kleur met dekverf. Er is slechts één schilderij in olieverf op paneel bekend, uit 1682, dat door zijn kwaliteit duidelijk maakt, dat Thopas in dit medium zeker ruime ervaring moet hebben gehad. Het is tevens zijn laatst bekende werk. Zijn vermoedelijke geboorteplaats is Assendelft. Hij was vooral werkzaam in de Zaanstreek, maar was, gezien het nu bekende aantal van zes Amsterdamse portretten, toch ook in die stad geen onbekende. In 1668 vestigde hij zich in Haarlem en werd daar lid van het schildersgilde. Zijn geboorte- en sterfdatum zijn tot nu toe niet met zekerheid vast te stellen.

Werken van hem kwamen voor in oude verzamelingen als die van Braamcamp en Cornelis Ploos van Amstel. Tegenwoordig is werk van hem te vinden in, onder meer, de Collectie Six in Amsterdam, het Prentenkabinet van de Rijksuniversiteit in Leiden, het Zaans Museum te Zaandam, de Fondation Custodia in Parijs en diverse particuliere collecties.⁶

Met de verwerving van het damesportret door Thopas heeft het Amsterdamse Gemeentearchief een lacune in de eigen omvangrijke collectie weten op te vullen. De identificatie van de geportretteerde als mogelijk iemand die al twee decennia voor de vervaardiging van het portret overleden was, werpt een nieuw licht op de werkwijze van zowel Thopas als zijn opdrachtgevers. Ten slotte is het verworven blad ook topografisch interessant, vooral als één van de schaarse afbeeldingen van grote middeleeuwse houten huizen langs een hoofdstraat in de stad ♦

Bert Gerlagh
Conservator prenten en tekeningen Gemeentearchief
Amsterdam

Noten

1. Met dank aan Dr Pieter Biesboer, Frans Halsmuseum, voor zijn informatie over de kleding en verwijzing naar recente literatuur hierover.
2. Afgebeeld in T. Beijer (e.a.), *Nicolaes Tulp: leven en werk van een Amsterdams geneesheer en magistraat*, Amsterdam 1991, p. 66. Het betreft portretten van Jan Wijs, zijn vrouw Maria Soolman en haar moeder Catharina de Mares. Vooral dit laatste, niet gedateerde portret vertoont grote overeenkomst in compositie met het hier besproken werk. Verder zijn er in de Collectie Six portretten door Thopas van Dr. Nicolaes Tulp en zijn vrouw Margaretha de Vlaming; zie idem, pp. 64-65.
3. *Catalogus Dessins exposés chez Bernard Houthakker*, Amsterdam 1962, nr. 33 (als: 'Thomas de Keyser').
4. Vgl. H.J. Zantkuyl, *Bouwen in Amsterdam*, Amsterdam 1993, pp. 173-174, afb. 544-545.
5. Met veel dank aan Erik Schmitz van het Gemeentearchief Amsterdam die met zijn speurwerk de geschiedenis van de huizen en de gegevens over de families Bacherus en Martens heeft uitgezocht.
6. Zie o.a.: J.B. Bedaux en R. Ekkart (red.), *Kinderen op hun mooiste. Het kinderportret in de Nederlanden 1500-1700*, Gent en Amsterdam 2000, cat.nr. 84, met verdere literatuur. Prof. Dr R.E.O. Ekkart bereidt een studie voor over Thopas.